

περιεχόμενα

Σ. Παπαστάμου

Πρόλογος	11
Προοίμιο	17

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

Σ. Παπαστάμου

Κεφάλαιο 1:	
<i>Ιστορική και επιστημολογική επισκόπηση της κοινωνιοψυχολογικής γνώσης</i>	113

Σ. Παπαστάμου

Κεφάλαιο 2:	
<i>Κοινωνική ψυχολογία και ιδεολογία</i>	187

Σ. Αντωνίου

Κεφάλαιο 3:	
<i>Η διαπολιτισμική διάσταση στην κοινωνική ψυχολογία</i>	289

Σ. Παπαστάμου

Κεφάλαιο 4:	
<i>Τα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας και της ερευνητικής πρακτικής</i>	329

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ι.Δ. Κατερέλος

Κεφάλαιο 5:	
<i>Η άμεση παρατήρηση</i>	399

Ι.Δ. Κατερέλος

Κεφάλαιο 6:

Η συνέντευξη και το ερωτηματολόγιο 431

Μ. Σακαλάκη

Κεφάλαιο 7:

Η ανάλυση περιεχομένου 473

Α. Μαντόγλου, Γ. Προδρομίτης

Κεφάλαιο 8:

Το πείραμα στην κοινωνική ψυχολογία 491

Α.-Β. Ρήγα

Κεφάλαιο 9:

*Μεθοδολογικός τριγωνισμός ή τριπλή προσέγγιση
στην κοινωνική έρευνα πεδίου και στην έρευνα αξιολόγησης* 535

Βιβλιογραφία 579

Ευρετήριο κύριων ονομάτων, όρων και θεμάτων 615

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είχαν περάσει δέκα και πλέον χρόνια από τότε που επιχείρησα για πρώτη φορά¹ να γνωρίσω στο ελληνικό κοινό την κοινωνική ψυχολογία έτσι όπως την είχα διδαχθεί και με τη σειρά μου ασκήσει στη συνέχεια μέσα από το διδακτικό και ερευνητικό μου έργο, όταν αποφάσισα να επαναλάβω το ίδιο εγχείρημα² με διαφορετικό όμως τρόπο, για τους λόγους που εξηγούνται στο *Προοίμιο* της έκδοσης του 2000, το οποίο και αναπαράγεται στις επόμενες σελίδες³ μετά το σύντομο αυτό προλογικό σημείωμα. Έκτοτε πέρασαν σχεδόν άλλα τόσα χρόνια, χωρίς ωστόσο να έχει ολοκληρωθεί η ομολογούμενως ιδιαίτερα φιλόδοξη⁴ δεύτερη απόπειρα⁵ διείσδυσης, διάχυσης και διάδοσης του συγκεκριμένου κοινωνιοψυχολογικού βλέμματος στην ελληνόγλωσση κοινωνιοψυχολογική γραμματεία...

-
1. Με την πρώτη έκδοση του *Εγχειριδίου Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Παπαστάμου, 1989α).
 2. Με την έκδοση του πρώτου τόμου της *Εισαγωγής στην Κοινωνική Ψυχολογία* (Παπαστάμου και συνεργάτες, 2000).
 3. Με τις απαραίτητες διαφοροποιήσεις φυσικά, δεδομένου ότι η παρούσα αναθεωρημένη έκδοση, εκτός από την επιβεβλημένη βιβλιογραφική επικαιροποίηση, αναπροσάρμοσε εν μέρει την προηγούμενη εκδοτική μας στόχευση στα νέα πραγματολογικά και επιστημολογικά δεδομένα της πρόσφατης κοινωνιοψυχολογικής γραμματείας, περιλαμβάνοντας πλέον νέα κεφάλαια τα οποία δεν είχαν προβλεφθεί στην παλαιότερη έκδοση.
 4. Σε ποσοτικό οπωσδήποτε επίπεδο και πιθανότατα, θέλω να πιστεύω τουλάχιστον, και σε ποιοτικό...
 5. Με τη βοήθεια αυτή τη φορά έγκριτων όσο και νέων συναδέλφων.

Είναι προφανές πως στο μεσοδιάστημα αυτό αρκετά πράγματα άλλαξαν, άλλα προς το καλύτερο, άλλα προς το χειρότερο. Εξίσου προφανής είναι ο πολυδιάστατος και πολυεπίπεδος χαρακτήρας αυτών των αλλαγών, έτσι ώστε η —μάλλον όψιμη και όχι τόσο αιφνίδια— επιτάχυνση της διαδικασίας ολοκλήρωσης της συγκεκριμένης εκδοτικής δραστηριότητας δεν θα έπρεπε να εκπλήσσει σχεδόν κανένα⁶, όπως και δεν θα έπρεπε να ξενίζει η αναπροσαρμογή της στα νέα δεδομένα, ούτε φυσικά η προσθήκη νέων πεδίων της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας ή η αντικατάσταση κάποιων προγραμματισμένων παλαιότερα από άλλα⁷.

Οι αλλαγές αυτές στο επιστημολογικό επίπεδο γενικότερα, όπως και σ' εκείνο της θεωρητικής παραγωγής που άπτεται αμεσότερα του κοινωνιοψυχολογικού γίνεσθαι, ήταν βέβαια αναμενόμενες και μέχρι ενός σημείου είχαν σκιαγραφηθεί —αρκετά αδρά⁸ οφείλω να ομολογήσω— στην προηγούμενη έκδοση της *Εισαγωγής* μας. Αναφέρομαι φυσικά στην ήδη διαφαινόμενη και ολοένα οξυνόμενη τάση «γνωστικοποίησης» της κοινωνικής ψυχολογίας —γε-

-
6. Άσχετα αν πιθανότατα μπορεί να δυσανεστεί ορισμένους για λόγους που γνωρίζουν πολύ καλά οι ίδιοι (και όχι μόνο...).
 7. Ένα εκ των οποίων, όπως θα δούμε, προστέθηκε πρόσφατα στα ερευνητικά ενδιαφέροντα της κοινωνικής ψυχολογίας, ενώ κάποιο άλλο, αν και αναφέρεται και σε παλαιότερες κοινωνιοψυχολογικές —και όχι μόνο— έρευνες, τα τελευταία μόλις χρόνια αναπτύχθηκε σε σημείο που να θεωρηθεί επιβεβλημένη η ένταξή του σε ένα επικαιροποιημένο διδακτικό σύγγραμμα κοινωνικής ψυχολογίας (μεταξύ άλλων, βλ. αντίστοιχα τα κεφάλαια 25 και 44).
 8. Σε σημείο που ορισμένοι *πολιτικά* ορθώς σκεπτόμενοι συνάδελφοι θεώρησαν οριακά αρμόζουσα την προτεινόμενη ανάλυση για το επιστημολογικό —και όχι μόνο— μέλλον της κοινωνικής ψυχολογίας, εξαιτίας προφανώς του πρόδηλου ιδεολογικού χρωματισμού της. Είδαμε ωστόσο στους πρώτους δύο τόμους της τετραλογίας μας τους λόγους για τους οποίους θα ήταν μάταιη, άπελπις και καταχρηστική οποιαδήποτε συγκάλυψη της ιδεολογικής ενάργειας της κοινωνικής ψυχολογίας και θα έχουμε την ευκαιρία στους δύο επόμενους να δούμε τους λόγους για τους οποίους η παραγωγή και αναπαραγωγή ιδεολογίας από την κοινωνική ψυχολογία (και, ως γνωστόν, και από οποιονδήποτε άλλο επιστημονικό κλάδο) όχι μόνο δεν μειώνει την αξιοπιστία της, αλλά, αντίθετα, συμβάλλει στην ανάπτυξη της χρηστικής της εμβέλειας. Για του λόγου του αληθές, ο αναγνώστης δεν έχει παρά να διατρέξει τα κεφάλαια που πραγματεύονται τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής (κεφάλαια 29 έως και 34), για παράδειγμα, καθώς επίσης εκείνο που παρουσιάζει μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση της πολιτικής βίας και της τρομοκρατίας (κεφάλαιο 45). Ή ακόμη το κεφάλαιο 46, αφιερωμένο στον τρόπο σκέψης του Έλληνα στρατιώτη...

γονός το οποίο, αυτό καθαυτό ουδόλως προβληματικό, ούτε καν άξιο λόγου θα ήταν, ενδεχομένως θα μπορούσε αντίθετα να αποβεί σωτήριο και, αν μη τι άλλο, να λειτουργήσει ως μοχλός αποτελεσματικής της πειθαρχίας μας⁹— εάν δεν συνοδευόταν από την παράλληλη «αποκοινωνικοποίησή» της, την απονεύρωση δηλαδή του κοινωνιοκεντρικού χαρακτήρα τόσο των υπό διερεύνηση ανεξάρτητων όσο και των εξαρτημένων μεταβλητών και τη συνεπακόλουθη υποβάθμιση —και συγκάλυψη— της ιδεολογικής φύσης, λειτουργίας και στόχευσης των εμπλεκόμενων κοινωνιοψυχολογικών μηχανισμών.

Λιγότερο αναμενόμενη είναι ωστόσο η αλλαγή που παρατηρείται στο μεθοδολογικό επίπεδο, δεδομένου ότι η σταδιακή εγκατάλειψη της πειραματικής μεθόδου και η ανοδική τάση πριμοδότησης εναλλακτικών ερευνητικών πρακτικών αυξημένης προσβασιμότητας...¹⁰ δεν συνάδει με την προαναφερόμενη τάση θεωρητικής «σκληρυνσης» και ιδεολογικής «αποστείρωσης» της κοινωνιοψυχολογικής παραγωγής... Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως βρισκόμαστε μπροστά στη δημιουργία μιας νέας πραγματικότη-

-
9. Δεδομένου ότι η επικέντρωση του ερευνητικού ενδιαφέροντος των κοινωνικών ψυχολόγων στη γνωσιακή διάσταση των μηχανισμών παραγωγής και αναπαραγωγής του κοινωνιοψυχολογικού γίνεσθαι θα μπορούσε μέχρι ένα βαθμό να λειτουργήσει ως ανάχωμα στην ψυχολογίζουσα έως και ψυχολογιοποιητική τάση προσέγγισης, εξήγησης και ερμηνείας του τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς του κοινωνικού υποκειμένου, υπό την προϋπόθεση φυσικά ότι η επικέντρωση αυτή δεν γίνεται αυτοσκοπός, ούτε βέβαια φιλοδοξεί να προσλάβει το νομοτελειακό χαρακτήρα τον οποίο τα τελευταία χρόνια ολοένα και περισσότερο διεκδικούν οι νευροεπιστήμες στην απόπειρά τους να διεισδύσουν στις —και να ακυρώσουν τις— επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας...
 10. Υπενθυμίζω απλά —διακινδυνεύοντας στο όνομα της διαχρονικής συνεκτικότητας να εκληφθεί με όρους ακαμψίας η σταθερή εκ μέρους μου υποστήριξη της άποψης ότι «καλός κοινωνικός ψυχολόγος είναι ο *πειραματικός* κοινωνικός ψυχολόγος»— ότι η φαινομενική ευκολία με την οποία ακόμη και ένας άπειρος ερευνητής μπορεί να χειριστεί μεθοδολογικά εργαλεία όπως το ερωτηματολόγιο ή η συνέντευξη δεν είναι ικανή να αντισταθμίσει τη μεθοδολογική εγκυρότητα και, κυρίως, τη δυναμική πρωτοτυπία και δημιουργικότητα του πειράματος, όταν και αν θέλουμε να παράγουμε θεωρία και όχι απλώς και μόνο ερευνητικά δεδομένα... Υπενθυμίζω επίσης, πέρα από κάθε διάθεση αστεϊσμού, ότι ανέκαθεν ήμουν της άποψης πως δεν υπάρχει καλή και κακή μέθοδος, αλλά καλή και κακή εφαρμογή της και, πάνω απ' όλα, καλή και κακή μεθοδολογική επιλογή.

τας στην κοινωνική ψυχολογία, όπου από τη μια μεριά το πείραμα περιορίζεται ολόένα και πιο πολύ στη διερεύνηση α-κοινωνικών γνωσιακών μηχανισμών και από την άλλη τα φαινόμενα που άπτονται της ιδεολογικής λειτουργίας του κοινωνικού υποκειμένου κατακυρώνονται στη σχεδόν αποκλειστική δικαιοδοσία ελαφρότερων ερευνητικών πρακτικών. Χωρίς αμφιβολία, πρόκειται εδώ για μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εξέλιξη, γιατί αν επαληθευτεί και κυρίως αν παγιωθεί η τάση αυτή, η κοινωνική ψυχολογία θα οδηγηθεί σύντομα σε πλήρη μαρασμό: η δημιουργικότητα και ταυτόχρονα η αυστηρότητα της πειραματικής μεθόδου θα αναλώνεται δηλαδή σε πεδία στα οποία την πρωτοκαθεδρία έχουν και θα έχουν¹¹ ολόένα και περισσότερο οι «σκληρές», «αληθινές» επιστήμες, έτσι ώστε η κοινωνική ψυχολογία να λειτουργεί επικουρικά και να (αυτο)περιορίζεται σε ρόλους κομπάρσου, ενώ τα καυτά θέματα του πλανήτη μας¹² θα δέχονται επεξεργασίες επιδερμικές, επιφανειακές, ανώδυνες και, πάνω απ' όλα, άκρως αναποτελεσματικές¹³, με συνέπεια το κοινωνικό υποκείμενο να παραμένει ανεξερεύνητο—για να μην πω αθέατο και αόρατο— και ο πολίτης του παγκοσμιοποιημένου κόσμου μας ανενημέρωτος και αδύναμος, για να μην πω ανύπαρκτος...

Θα ήθελα να διασαφηνίσω ωστόσο πως οι αλλαγές αυτές, όσο

-
11. Δεν υπάρχει φυσικά καμιά νομοτέλεια στην πραγματικότητα που περιγράφω εδώ: η επικράτηση των νευροεπιστημών δεν στηρίζεται τόσο —ή μόνο...— στη θεωρητική ή/και τεχνολογική υπεροχή τους, όσο —επίσης και...— στη διογκωμένη (άραγε και υπερτιμημένη;) ιδεολογική τους χρησιμότητα και χρησιμότητα στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο μας: γυρνάμε ξανά και με μεγαλύτερη ένταση από πριν στην εφησυχαστική αντίληψη, προσδοκία και επιδίωξη της μονοσήμαντης διευθέτησης του κοινωνικού, ιδεολογικού και πολιτικού γίγνεσθαι με όρους «καθαρά» ενδοατομικούς. Άρα προβλέψιμους και, κυρίως, ελεγχόμενους...
 12. Από την πολιτική βία και την τρομοκρατία μέχρι το φαινόμενο του «θερμοκηπίου» ή την παγκόσμια οικονομική ύφεση και τις συνέπειές τους, φυσικά, στον τρόπο που τα βιώνουμε, τα αντιμετωπίζουμε, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο επηρεάζουν τις σκέψεις και τις πράξεις και τα όνειρά μας..
 13. Η αναποτελεσματικότητα των εναλλακτικών μεθόδων στις οποίες αναφέρομαι δεν αφορά βέβαια την αδυναμία παρέμβασης στο κοινωνιοψυχολογικό, κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι του ερευνητή που τις χρησιμοποιεί (αυτό ισχύει στον ίδιο βαθμό για όλους μας, «πειραματιστές» και μη), αλλά στην αδυναμία τους να μελετήσουν την αιτιώδη σχέση αίτιου-αιτιατού, όποια και να είναι αυτή και σε οποιοδήποτε επίπεδο ή επίπεδα εντοπίζεται αυτή (αυτές).

καθοριστικές και αν αποβούν στο άμεσο και, το πιο πιθανό, στο απώτερο μέλλον της κοινωνικής ψυχολογίας, δεν σημαίνει ότι πρέπει να μας οδηγήσουν σε μια ριζική αναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε, μαθαίνουμε, λειτουργούμε και εφαρμόζουμε την επιστήμη μας. Ίσως τώρα, περισσότερο από ποτέ, θα έπρεπε να αποδεχθούμε και να διεκδικήσουμε εμπράκτως το στρατευμένο χαρακτήρα της όποιας επιστημονικής μας οντότητας και να αποτολμήσουμε να αρθρώσουμε λόγο με άποψη για το πώς νομίζουμε ότι είναι και πώς θεωρούμε ότι μπορεί και πρέπει να γίνει η κοινωνική ψυχολογία. Έτσι, η παρούσα αναθεωρημένη έκδοση της *Εισαγωγής στην Κοινωνική Ψυχολογία*, επικαιροποιημένη βιβλιογραφικά και γραμματειολογικά σε ό,τι αφορά τα κεφάλαια που συμπεριλαμβάνονταν ήδη στους πρώτους δύο τόμους, δεν περιορίζεται στην αναπαραγωγή στους δύο επόμενους των επιστημολογικών και θεωρητικών τάσεων που περιέγραψα πιο πάνω —αν και φυσικά ο αναγνώστης θα βρει το σαφές τους αποτύπωμα—, αλλά δίνει και παραδείγματα εναλλακτικής ερευνητικής δουλειάς που πάει ενάντια στο ρεύμα και πιστοποιεί, νομίζω, τη δυνατότητα αντίστασης του ερευνητή κοινωνικού ψυχολόγου προφανώς στην άνωθεν και κάτωθεν και έσωθεν επιβεβλημένη πολιτική ορθότητα της επιστημονικής παραγωγής και της συμπαράταξής της στο *mainstream*¹⁴, αλλά επίσης, αν όχι για κύριο λόγο, τη δυνατότητα αντίστασης στην ανία και την πλήξη της «ρουτινοποίησης»¹⁵ που προκαλεί η συνεχής ενασχόληση με θέματα γνωστά, κλασικά, ανώδυνα και παραγωγικά..!

Στάμος Παπαστάμου
Αθήνα, Αύγουστος 2008

14. Επί το ελληνικότερον...

15. Ας μου επιτραπεί ο νεολογισμός της έκφρασης στο όνομα της παλαιότητας της πραγματικότητας που περιγράφει...

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

1

Σ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ

Η κοινωνική ψυχολογία πρέπει να είναι ο μόνος επιστημονικός κλάδος που έχει δύο αφετηρίες και τουλάχιστον¹ δύο ιστορίες. Γι' αυτό το λόγο ίσως είναι και ο μόνος επιστημονικός κλάδος για την πατρότητα ή μητρότητα του οποίου υπάρχουν ακόμη έριδες ζωντανές και παθιασμένες, οι οποίες —όσο περίεργο και αν φαίνεται εκ πρώτης όψεως— δεν αφήνουν κατά κανένα τρόπο αδιάφορη την κοινωνική ψυχολογία, δεδομένου ότι σε μεγάλο βαθμό ο επιστημολογικός, μεθοδολογικός, θεωρητικός και ιδεολογικός² μελλοντικός προσανατολισμός της εξαρτάται από την έκβασή τους...³ Η αλήθεια είναι ότι αυτή η θερμή διαμάχη οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο σχετικά νεαρό της ηλικίας της κοινωνικής ψυχολογίας ως επιστήμης, γεγονός που δεν της επιτρέπει ακόμη να πάρει τις απαραίτητες αποστάσεις από τον ίδιο της τον εαυτό (βλ. Dorai, 2000), χωρίς αυτό φυσικά να σημαίνει ότι το αναμφισβήτητο της διαπίστωσης⁴ αντισταθμίζει απόλυτα την εκφρασμένη αυτή επιστημολογική ανωριμότητα.

1. Εισαγωγή

1. Όπως θα δούμε ευθύς αμέσως, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, χωρίς να διατρέχει κανέναν απολύτως κίνδυνο διάψευσης, ότι η κοινωνική ψυχολογία δεν έχει ούτε μία ούτε δύο ούτε τρεις, αλλά... τέσσερις διαφορετικές και εξίσου ενδιαφέρουσες ιστορίες!
2. Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξηγήσουμε τους λόγους για τους οποίους μαζί με τη θεωρητική, μεθοδολογική και επιστημολογική διάσταση του θέματος τοποθετούμε και την ιδεολογική...
3. Πιστεύω πως ο αναγνώστης θα αντιληφθεί σύντομα το γιατί.
4. Ενδιαφέρουσα είναι στο σημείο αυτό η παρατήρηση του Cartwright (1979),

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά τους, εντοπίζοντας κατ' αρχάς τους δύο κύριους άξονες στους οποίους οφείλουμε αυτή την ομολογουμένως ιδιότυπη ιστορική διαδρομή. Ο πρώτος άξονας είναι γεωπολιτικής μορφής και αφορά το χώρο στον οποίο «πρωτοεμφανίστηκαν» στοιχεία κάποιας συγκροτημένης⁵ κοινωνιο-ψυχολογικής σκέψης. Αντίθετα, ο δεύτερος άξονας είναι θεωρητικής μορφής και αναφέρεται στην «κλαδική» επιστημονική προέλευση του νεοσύστατου κλάδου της κοινωνικής ψυχολογίας. Συγκεκριμένα, όσον αφορά το γεωπολιτικό εντοπισμό της αφετηρίας της κοινωνικής ψυχολογίας, από τη μια πλευρά τοποθετείται στην Ευρώπη, και ειδικότερα στη Γαλλία του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, και από την άλλη στις ΗΠΑ, λίγα χρόνια αργότερα, γύρω στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα. Όσο για τη θεωρητική προέλευση του κλάδου της κοινωνικής ψυχολογίας, είναι και αυτή διττή, δεδομένου ότι μια κοινωνική ψυχολογία προέρχεται από την κοινωνιολογία και μια άλλη από την ψυχολογία⁶. Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι στους άξονες αυτούς⁷ έρχονται να προστεθούν άλλοι δύο, λιγότερο κεντρικοί αλλά εξίσου καθοριστικοί του πεδίου στο οποίο εγγράφονται η αναδυόμενη κοινωνιοψυχολογική

ότι η κοινωνική ψυχολογία έγινε επιστημονικός κλάδος μόλις μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς επίσης ότι το 1979 ήταν ακόμα εν ζωή το 90% περίπου των κοινωνικών ψυχολόγων...

5. Αν επιμένουμε στο συγκροτημένο χαρακτήρα της, είναι για να αποφύγουμε το γνωστό εντοπισμό —περιορισμένου ωστόσο θεωρητικού και πραγματολογικού ενδιαφέροντος, παρά την πρόδηλη ναρκισσιστική, σε «εθνικό» επίπεδο, αξία του— της απαρχής της κοινωνικής ψυχολογίας στο έργο του Αριστοτέλη...
6. Δεν είναι τυχαίο το ότι αναφερόμαστε σε δύο κοινωνικές ψυχολογίες. Όπως θα δούμε στη συνέχεια του κεφαλαίου, εδώ έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τη γαλλική και αμερικανική κοινωνική ψυχολογία: τουλάχιστον στην αρχή της σύντομης ιστορίας της επιστήμης μας, καθώς και τα τελευταία είκοσι χρόνια... Ας μην προτρέχουμε όμως...
7. Η διασταύρωση μεταξύ αυτών των δύο αξόνων γίνεται κατά ορθογώνιο τρόπο, δεδομένου ότι η γεωπολιτική προέλευση δεν ταυτίζεται με τη θεωρητική της υπαγωγή...

σκέψη και η υπό ανάπτυξη παραγωγή κοινωνιοψυχολογικής γνώσης: ένας άξονας *επιστημολογικού χαρακτήρα* και ένας άλλος αναμφίβολα *ιδεολογικής* υφής...⁸ Εξηγούμαστε: ο επιστημολογικός άξονας αφορά προφανώς την επιρροή που άσκησαν στην κοινωνική ψυχολογία, αντίστοιχα, ο «συμπεριφορισμός» και η θεωρία της «Gestalt»⁹, ενώ ο ιδεολογικός αναφέρεται στην επιλογή των κοινωνικών ψυχολόγων να εγγράψουν την επιστήμη τους είτε στο πλαίσιο του μεθοδολογικού ολισμού (βλ. μεταξύ άλλων Helvetius, 1773) είτε, αντίθετα, σε εκείνο του μεθοδολογικού ατομικισμού¹⁰.

Με βάση τα παραπάνω δημιουργείται πιθανότατα η εντύπωση πως, αν θέλουμε να παίξουμε με συνέπεια το ρόλο του «ιστορικού» της κοινωνικής ψυχολογίας, οφείλουμε να σκιαγραφήσουμε τέσσερις ξεχωριστές¹¹ πορείες της επιστήμης μας. Υιοθετώντας δηλαδή τη διάκριση που πρώτος πρότεινε ο Stryker (1977), μεταξύ *Ψυχολογικής Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Ψ.Κ.Ψ.) και *Κοινωνιολογικής Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Κ.Κ.Ψ.), και η οποία έκτοτε έχει καθιερωθεί¹² πλέον στη σχετική βιβλιογραφία, θα έπρεπε να παρουσιάσουμε εδώ διαδοχικά την ιστορία της *Ευρωπαϊκής Ψυχολογικής Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Ε.Ψ.Κ.Ψ.), την ιστορία της *Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογικής Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Ε.Κ.Κ.Ψ.), καθώς και τις αντίστοιχες ιστορίες της *Αμερικανικής Ψυχολογικής Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Α.Ψ.Κ.Ψ.) και της *Αμερικανικής Κοινωνιολογικής Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Α.Κ.Κ.Ψ.)... Εντούτοις, μια τέτοια διαδικασία, πέρα από τον άχαρο χαρακτήρα της¹³ εξαιτίας των αλληπάλληλων επικαλύψεων που μοιραία θα περιλάμ-

8. Όπως θα αντιληφθεί σύντομα ο αναγνώστης, αυτοί οι «δευτερεύοντες» άξονες όχι μόνο δεν διασταυρώνονται μεταξύ τους κατά ορθογώνιο τρόπο, αλλά δεν διασταυρώνονται ούτε και με τους δύο προηγούμενους...

9. Βλ. Kohler (1938).

10. Για μια σχετικά πρόσφατη ανάλυση βλ. Laurent (1994).

11. Αν όχι και *διαφορετικές*...

12. Βλ. το κεφάλαιο του Arthur Still (1998) για την ιστορική προέλευση της κοινωνικής ψυχολογίας, όπου ξαναπαίρνει το διαχωρισμό μεταξύ Ψ.Κ.Ψ. και Κ.Κ.Ψ. και σκιαγραφεί μια σύντομη ιστορία της (αμερικανικής) κοινωνικής ψυχολογίας του 20ού αιώνα.

13. Τόσο στα μάτια του γράφοντος όσο και σε εκείνα των αναγνωστών...

βανε¹⁴, θα παρουσίαζε ένα βασικό μειονέκτημα¹⁵: θα δημιουργούσε την αίσθηση ότι η κοινωνική ψυχολογία αποτελεί περισσότερο ένα χώρο στον οποίο διασταυρώνουν τα ξίφη τους μονομάχοι που υπηρετούν τα συμφέροντα εχθρικών μεταξύ τους παρατάξεων, παρά ένα συμπαγές —για να μην πούμε «συνεκτικό»— επιστημονικό πεδίο όπου αναπτύσσονται αντικρουόμενες θεωρήσεις της ίδιας «πραγματικότητας», η οποία όμως επιδέχεται εναλλακτικές κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις και ερμηνείες¹⁶.

14. Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ αυτών των τεσσάρων εκφάνσεων της κοινωνιοψυχολογικής γνώσης: ο Γάλλος κοινωνιολόγος Durkheim, για παράδειγμα, είχε τελείως διαφορετική άποψη, όπως θα δούμε, από εκείνη του, επίσης Γάλλου και συνομηλίκου του, ψυχολόγου Tarde αναφορικά με το στόχο και το αντικείμενο της κοινωνικής ψυχολογίας: διαφορετική στόχευση είχαν επίσης τα αντίστοιχα πειράματα δύο ψυχολόγων (του Γάλλου Ringelmann και του Αμερικανού Triplett), τα οποία, παρότι αμφότερα διερευνούσαν την ατομική επίδοση σε συνθήκες ομαδικής εργασίας, «ανακάλυψαν» δύο εκ διαμέτρου αντίθετα φαινόμενα (την *κοινωνική σκνηρία* το ένα και την *κοινωνική διευκόλυνση* το άλλο..!). Πέρα από αυτές τις διαφορές όμως, υπάρχουν και κοινά σημεία που δεν ακολουθούν την απλοϊκή λογική αυτών των μονοσήμαντων διαχωριστικών γραμμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν ο Γάλλος Fourier, ο οποίος ασπάζεται το *μεθοδολογικό ατομικισμό*, και ο «Αμερικανός» (τουρκικής όμως καταγωγής) Sherif, ο οποίος εντάσσει τις εργασίες του στο πλαίσιο του *μεθοδολογικού ολισμού*, και, σε γενικές γραμμές, η πρώτη ιδεολογική επιλογή χαρακτηρίζει την αγγλοσαξονική διάνοηση, ενώ η δεύτερη τη γαλλική (βλ. σχετικά Laurent, 1994 και Dorai, 2000).
15. Η σπουδή μας αυτή δεν οφείλεται σε φιλοδοξίες προπαγανδιστικής πρακτικής, όπου θα τονιζόταν η *ορθολογική συνεκτικότητα της κοινωνιοψυχολογικής επιστήμης*. Οφείλεται στην πεποίθηση ότι η κοινωνική ψυχολογία —τουλάχιστον έτσι όπως εξελίχθηκε και λειτουργεί σήμερα— δεν είναι αποτέλεσμα μιας σειράς ασυντόνιστων μεταξύ τους «παράλληλων βίων», αλλά προϊόν μιας συγκρουσιακής διαδικασίας μεταξύ «θανάσιμων» μεν, «θνησιγενών» δε αντιπάλων...
16. Δεν αποκλείεται φυσικά να βρεθεί κάποιος, όπως ο Jean-Leon Beauvois (1999) ή ο Willem Doise (1982), και να υποστηρίξει πολύ ορθά ότι δεν υπάρχουν κοινωνιοψυχολογικά αντικείμενα ή κοινωνιοψυχολογικές πραγματικότητες, αλλά *κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες*. Θα ήθελα να τονίσω ότι συμμερίζομαι απόλυτα αυτή την άποψη. Αν στο παρόν κείμενό μου, όπως και στα υπόλοιπα αυτής της τετραλογίας, εξακολουθώ να χρησιμοποιώ τον όρο «κοινωνιοψυχολογική πραγματικότητα», το πράττω για χρηστικούς κυρίως λόγους, και ειδικότερα για να διακρίνω, τόσο σε «επιστημονικό» όσο και σε «άρρητο» επίπεδο, τις κοινωνιοψυχολογικές από τις κοινωνιολογικές και ψυχολογικές θεωρίες...